



СКОРОХОД Л.І.,
кандидат історичних
наук, доцент

*Інститут світової
економіки і
міжнародних відносин
НАН України*

СУБРЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ АРАБСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Субрегіональна інтеграція в арабському світі з огляду на склад її учасників розгортається сьогодні у двох напрямках: на базі міжарабських субрегіонів, суб'єктами яких є винятково арабські країни (Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) та Союз арабського Магрибу (САМ) та на основі трансубрегіональної взаємодії, суб'єктами якої є європейські та арабські країни, а також Ізраїль (Європейсько-Середземноморське партнерство).

Кожен із вимірів суттєво впливає на розвиток економіки Арабського Сходу як регіону і вимагає рівновеликих змін в філософії та стратегіях розвитку, формування принципово нового підходу до субрегіональної інтеграції.

Розвиток субрегіональної інтеграції (відносно нового для Арабського Сходу явища) поставив цілу низку питань принципового характеру: наскільки стійкою буде тенденція до формування арабських субрегіонів? Чи буде розвиток інтеграційних

процесів на субрегіональному рівні більш ефективним, аніж в межах міжарабської системи?

Слід зауважити, що в арабській політичній науці тлумачення трактування поняття міжарабська система, Арабський Схід має істотну специфіку, оскільки нерозривно пов'язується із поняттям “аль-ватан” (“батьківщина, вітчизна”); при чому під терміном “аль-ватан” розуміють єдиний територіальний і національно-культурний простір арабського світу. Зокрема, арабські політологи Дж.Матар та А.Хіляль визначають міжарабську регіональну систему як “арабський простір від Мавританії до Затоки, елементи якого пов'язані єдністю географічного положення, мови, культури, історії і суспільного устрою”. При цьому вони наголошують на тому, що арабський простір не “є просто регіональною структурою в географічному розумінні цього поняття, а є регіонально-національним простором”¹. В цілому для багатьох арабських політологів та істориків притаманним є такий підхід до аналізу новітнього періоду історії Арабського Сходу, який ґрунтується на протиставленні понять “аль-ватан” (єдина об'єднана арабській вітчизна) та “аль-курт” – (“держав-країна”). При цьому як поява “держав-країн”, так і такого явища, як внутрішній регіоналізм Арабського Сходу, трактується в значенні наслідку цілеспрямованої діяльності європейських країн, експансії останніх в регіоні². В цьому контексті цілком закономірним уявляється постановка арабськими політологами і такого питання: чи є субрегіоналізм проявом процесу поглиблення внутрішнього регіоналізму Арабського Сходу?³ Як вплине посилення субрегіоналізму на подальший розвиток міжарабської системи: посилить її фрагментацію, а, отже, становитиме в подальшому загрозу її існуванню, чи виступатиме в якості системоутворюючого фактору для формування єдиного економічного міжарабського простору як фундаменту всієї міжарабської системи?

Діяльність створеної в 1981 році РСАДПЗ, до складу якої входить Бахрейн, Катар, Кувейт, Королівство Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати і Султанат Оман, є прикладом досить успішного інтеграційного розвитку арабського субрегіону. Характерними рисами економічної інтеграції в рамках РСАДПЗ є відносно високі темпи проведення інтеграційних заходів, домінанта проектів в сфері виробництва, а не обігу, що створює сприятливі умови для формування єдиного процесу відтворення в регіональному масштабі.

Вже в червні 1981 р. на зустрічі міністрів фінансів та економіки Ради була прийнята, а в листопаді 1981 р. санкціонована Вищою Радою РСАДПЗ Єдина економічна угода. Цей документ являє собою програму координації політики держав-членів Ради в економічній, нафтовій, фінансово-валютній та торговельній сферах, яка спрямована на створення спільного ринку арабських країн Перської Зато-

ки. Концепція економічної інтеграції передбачає наступні послідовні етапи: створення вільної торговельної зони, митного союзу, спільного ринку та економічної єдності.

В 1985-1986 рр. було ухвалено два важливих рішення з точки зору поглиблення та розширення інтеграційних процесів: концепція єдиної стратегії економічного розвитку (1985 р.) та постанова про розробку єдиної концепції реалізації економічної угоди (1986 р.). Єдина стратегія економічного розвитку базується на наступних принципах:

- диверсифікація джерел прибутку в результаті поступового зменшення опори на нафту та зростання ролі ненафтових секторів в створенні національного продукту;
- стимулювання процесу індустріалізації в кожній державі-члені РСАДПЗ з врахуванням можливостей кожної окремої країни та зменшення розриву в рівнях промислового розвитку між державами “шістки”;
- надання пріоритетів галузям виробництва, які базуються на використанні національних природних ресурсів і які виробляють конкурентоспроможну продукцію на зовнішній ринок або ж продукцію, орієнтовану на внутрішньорегіональний ринок;
- стимулювання приватного сектору в сфері створення ефективних промислових об'єктів;
- участь урядів країн-членів РСАДПЗ в створенні високорентабельних виробництв.

На нараді в верхах (Абу-Дабі, грудень 1998 р.) була ухвалена довготермінова економічна програма на період до 2025 року⁴. Генеральний секретар РСАДПЗ Абдул Рахман бін Хамад ал-Атех сучасний етап діяльності Ради охарактеризував як етап реалізації завдань, поставлених лідерами РСАДПЗ у відповідь на виклики регіонального та міжнародного рівня; до провідних цілей в економічному спектрі відноситься введення спільних митних тарифів з січня 2003 року та спільної грошової одиниці в 2010 році⁵.

Можна виокремити низку чинників, які сприяли успішній діяльності РСАДПЗ: цивілізаційна однорідність; однотипність політичних режимів; наявність великих запасів нафти та газу, що дозволило країнам-членам стати частиною “метапростору глобалізму”, в якому відбувається обмін товарами та послугами, універсалізуються знання та цінності; наявність незаперечного лідера – Саудівської Аравії, що зменшує можливість центросилового розколу організації; відсутність наднаціональних законодавчих та виконавчих органів чи інститутів влади, що не дає можливості країнам-членам сприймати країну-лідера в якості диктатора; збалансованість та взаємовигідність економічної політики організації.

Однак, на думку автора, заслуговує на особливу увагу наступне: вироблення особливої моделі економічного та соціального розвитку, яка, з одного боку, базується на ґрунтовному аналізові світового досвіду, але при цьому була адаптована до реалій арабських соціумів, тобто спирається на найбільш ефективні в місцевих умовах схеми управління економікою. На думку Г.Л.Лукасяна, “Подібна модель відповідає досвіду як азійських держав, таких як Японія, Південна Корея, так...і західних промислово розвинених, які на сучасному етапі розвитку постійно використовують механізми формування державою основних пропорцій соціально-економічного розвитку, впливаючи на господарську систему за допомогою як прямого, тобто в основному законодавчого, так і опосередкованого, тобто фінансового регулювання і втручання”⁶. З іншого боку реалізація цієї моделі на практиці апріорі не передбачала синхронізацію *реформ всередині системи* (економічна сфера) з *реформами всієї системи* (соціально-політична трансформація суспільства). Іншими словами, проведення модернізації економічної системи, що не супроводжувалось спробами здійснити радикальну трансформацію суспільства на принципово відмінних (якщо не сказати полярних) цивілізаційних засадах, які передбачали впровадження неіманентних систем регуляції суспільства (соціальних, політичних, правових), сприяло збереженню стабільності арабських соціумів. “Парадоксальним чином докорінні реформи, які призвели до повної модернізації суспільства, посилили увагу до традиції, значення якої не просто зберігається, але й зростає” – зазначає російський сходознавець О.І.Яковлев⁷.

Теоретично Рада могла б стати ядром міжарабської інтеграції. В арабському світі – як на рівні політичної еліти, так і в наукових колах – існують думки про можливість або навіть необхідність більш ефективного використання нафтових ресурсів арабського півострова для вирішення загальноарабських проблем, зокрема для стимулювання економічного співробітництва. Однак на практиці успішний розвиток РСАДПЗ не дав поки що позитивних імпульсів розвитку інтеграційних процесів в економічній сфері в межах міжарабської системи в цілому. Це зумовлено, з одного боку, тим, що організація має закритий характер, а, отже, ймовірність формування на її базі більш масштабної організації виключена, а з іншого – модель економічного та соціального розвитку країн-членів РСАДПЗ зорієнтована на те, щоб розвиток національного господарства вписувався в міжнародний розподіл праці, а самі арабські монархії вже зайняли свою нішу в світовому господарстві в якості автономного елемента. Окрім цього, як наголошує О.С.Мелкумян, економічне співробітництво “не є стержневою основою, на якій ґрунтується існування цієї організації. Першочергове значення в діяльності ор-

ганізації належить питанням в військово-політичній сфері, а також забезпеченню безпеки”⁸.

В 1989 році в арабському світі була створена ще одна суб-регіональна організація – Союз Арабського Магрибу (САМ), до складу увійшло 5 держав: Алжир, Лівія, Мавританія, Марокко та Туніс. На відміну від РСАДПЗ визначальним напрямком діяльності САМ стала економічна сфера. Було проголошено, що економічна політика Союзу спрямована на досягнення двох ключових завдань:

- 1) формування магрибінського “спільного ринку”;
- 2) розширення зв’язків з державами-членами Європейського Союзу.

План створення Економічного союзу Магрибу мав бути реалізований в чотири етапи: 1) створення зон вільної торгівлі з метою активізації взаємного товарообігу, вільного пересування товарів та послуг між країнами-членами САМ; 2) формування митного союзу САМ. Передбачалося також запровадження спільних економічних кордонів і уніфікованих митних тарифів для експортно-імпортних операцій; 3) вільне пересування робочої сили, капіталів, товарів та послуг в рамках кордонів країн-членів; 4) створення магрибінського “спільного ринку” на кшталт ЄС (тобто повна економічна інтеграція країн САМ)⁹.

Однак не дивлячись на досить вдалий старт, прогрес досягнутий країнами Магрибу в сфері поглиблення інтеграційних зв’язків має обмежений характер. З одного боку, були створені відповідні структури і інститути в рамках САМ, які мали забезпечити стійке зростання інтеграційних зв’язків між державами-членами Союзу, сформована необхідна договірно-правова база багатостороннього співробітництва, розроблено низку субрегіональних проектів в різних сферах (деякі з них перебувають в стадії реалізації). З іншого боку, з самого початку функціонування САМ спостерігався суттєвий розрив між поставленими в укладених угодах завданнями та темпами їх практичної реалізації. Спроби Тунісу подолати існуючі протиріччя шляхом визначення пріоритетних проблем та проектів, а також надання інтеграційним процесам темпів, які б були адекватними можливостям держав-членів, не дали бажаних результатів. Розгортання інтеграційних процесів в Магрибі поки що не дало того необхідного імпульсу (на який мали право розраховувати держави-члени САМ) ні розвитку національних економік, ні тим паче розвитку міжарабської інтеграції. Більш того, внаслідок загострення протиріч між державами-членами САМ щодо шляхів врегулювання західно-сахарської проблеми, діяльність інтеграційних інститутів з метою збереження САМ була тривалий час заморожена (наприклад, сесія міністрів закордонних справ САМ була проведена в 2001 році після більш ніж п’ятирічної перерви) або їх функціонування відбувалося в обмежених масштабах.

Наявність істотних труднощів в діяльності САМ була спричинена дією наступних чинників: претензіями на лідерство відразу кількох держав; наявністю суттєвих міждержавних протиріч; відмінами в політичних режимах; активізацією мусульманського екстремізму; введенням санкцій проти Лівії (що поставило інших членів організації перед необхідністю вибору: приєднуватись до заборон, чи розвивати інтеграцію в рамках САМ); інтенсифікацією зв'язків окремих членів організації (Тунісу, Марокко) із країнами ЄС.

Досвід (як позитивний, так і негативний) субрегіональної інтеграції в Арабському Сході свідчить про те, що моделі розвитку, апробовані в рамках РСАДПЗ та САМ, в найближчій перспективі (принаймні, без внесення певних коректив) не спроможні дати визначальний імпульс розвитку міжарабської інтеграції в цілому. З іншого боку, ці моделі мають на даний момент і ряд переваг, оскільки вони засновані на реалістичному осмисленні національних інтересів держав-членів і мають на меті сприяти створенню умов для розвитку кожної держави – члена.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Матар Дж., Хіляль А. Арабська регіональна система. Дослідження арабських політичних відносин. – Каїр, 1983. – С. 358 (араб. мовою).
- ² Див. наприклад: Джаварне С. Йордания: опыт общественно-политического развития. – Москва, 1997. – С. 31-80.
- ³ На думку автора, концепція внутрішнього регіоналізму Арабського Сходу як результату дії європейських держав є дещо спрощеною, оскільки вона ігнорує при цьому наявність цілої низки чинників об'єктивного характеру, які зумовили формування субрегіонів в арабському світі (на "єдиному арабському просторі").
- ⁴ Мелкумян Е.С. ССАГПЗ в глобальных и региональных процессах. – Москва, 1999. – С. 22.
- ⁵ Arabic News. – 2002. - April, 2.
- ⁶ Лукасян Г.Л. Экономические реформы в странах ССАГПЗ по введению рыночного механизма в хозяйстве // Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (история, экономика и политика). Выпуск 4. – Москва, 2000. – С. 214.
- ⁷ Яковлев А.И. Саудовская Аравия: пути эволюции. – Москва, 1999. – С.147.
- ⁸ Мелкумян Е.С. ССАГПЗ в глобальных и региональных процессах. – Москва, 1999. – С. 22.
- ⁹ Міжурядові регіональні організації. – Київ, 2001. – С. 144.

Надійшла до редакції 11.03.2002